

FOSZTÓ LÁSZLÓ

EGY ALKALMI EGYÜTTMŰKÖDÉS ELEMZÉSE A BLATTOLÁS PÉLDÁJÁN

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmány egy olyan esemény elemzését tűzi ki céljául, amely — bár elég gyakori — elkerülte a társadalomkutatók figyelmét. Az alkalmi együttműködés vagy efemer jellegű kooperáció jelensége kultúránkban mindennaposnak mondható: néhány személy valamilyen rövid távú feladat megoldására egyezségeket köt. Az így létrejött együttműködés a feladat megoldása után azonnal megszűnik, ám egy újabb alkalommal ismét létrejöhet a kooperáció (ugyanazokkal vagy másokkal). A résztvevők gyakran csak az együttműködés ideje alatt kommunikálnak egymással. Ez az esemény látszólag nem befolyásolja a további életvezetésüket.

“Félarchaikus” (vagy félig polgárosult) kultúrában — amilyen a romániai — az alkalmi együttműködéseknek több figyelmet kell szentelnünk. A látszólag véletlenszerűen létrejövő és felbomló csoportok vizsgálata a társadalom és a kultúra működéséről meglepő adalékokkal szolgálhat. A személyek együttműködése olyan szabályszerűségek szerint történik, amelyek háttérében a hagyományos mentalitás áll. Hasonló intézmények megváltozott körülmények között is — ilyen a kaláka is — fennmaradásához sűrűn beélt társadalmi tér és a kapcsolatok stabilitása szükséges. Ám létrejöhet az együttműködés, mégpedig gyakran éppen a változásokat okozó külső (vagy felső) hatással ellentétes irányban.

Antropológiai (mikroszkopikus) nézőpontból érdekes probléma, hogyan azonosítják egymást a potenciális együttműködők, miként jön létre az egyezés, és hogyan “játszik bele” az esemény lefolyásába néhány olyan — helyzetén kívüli — tényező, amely az egyes résztvevők “háttéréi” adja. Nyomon követhető továbbá az a mód, ahogyan az egyes személyes életvilágok között létrejön a kapcsolat a formális intézmények keretein belül — a hivatalos szféra mellőzésével, sőt megkerülésével. Ez sokat elárul az egyén—intézmény-kapcsolatról, valamint arról, hogy miként tud az egyik személy “átlépni” a hivatalos szférából mindennapi életvilágába, és miért érzi úgy a másik, hogy neki nem is kell elmozdulnia.

Elemzésem tárgya a blattolás, vagyis a jegy nélküli utazás vonaton. Azért választottam, mert jól végigkövethető benne az esemény megszerveződése, működése és felbomlása, megállapíthatóak olyan szabályszerűségek, amelyek többnyire más példákra is érvényesek.

A terepmunkát 1992—1994-ben végeztem résztvevő megfigyeléssel, gyakorló blattolóként. A kutatás során abban a kiemelt helyzetben voltam, hogy a résztvevők nem tekintettek kutatónak, így “csak” a saját “akadályaimat” kellett legyőznöm: distanciálódnom kellett az eseménytől, tudatosítanom kellett természetesen, magától értetődőnek tekintett jelenségeket, amelyek külső szemlélő számára különösnek tűnhetnek.

Az elemzett állapot megváltozott 1994 végén, amikor új rendszabály lépett életbe: a vállalat megszigorította a jegyellenőrzést, a “blattoláson kapott” kalauzokat pedig súlyos büntetésben részesítette. Az így kialakult helyzet külön elemzést kívánna.

2. ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK

A blattolás jelensége értelmezhető korrupcióként.

A korrupció magyar nyelvű elemzése (Hankiss) a gazdasági szférában próbálja definiálni a jelenséget. Az alkalmi együttműködésekre véleményem szerint ez nem érvényes, mivel kulturális gyökerű jelenségekről van szó. Hankiss Elemér is megemlíti, hogy “ugyanazt az

aktust az egyik embercsoport korrupciónak tekinti és elítéli, a másik embercsoport viszont természetesnek tartja, s a mindennapi gyakorlat részeként elfogadja” (Hankiss, 113), de a gondolat részletes kifejtését mellőzi, illetőleg beéri egy evolucionalista színezetű kijelentéssel: “Különösen sok problémát okoz ez a gyorsan fejlődő társadalmakban, hol a régi közösségi formák s a hozzájuk kötődő normák együtt élnek az újakkal, anélkül, hogy viszonyuk tisztázva volna, s így gyakran előfordul, és sok konfliktust okoz, hogy az egyik közösség a saját normái szerint erkölcsösen cselekszik, de ugyanezt egy másik közösség a saját normái szerint korruptnak itéli” (Hankiss, 113—114.).

Polányi Károly szerint a gazdasági szféra is elsősorban társadalmi jelenségként értelmezhető: “Arisztotelésznek igaza volt: az ember nem gazdasági, hanem társadalmi lény. Nem arra törekszik, hogy anyagi vagyontárgyak megszerzésével védje meg egyéni érdekét, hanem arra, hogy társadalmi jó hírért, társadalmi státusát biztosítsa. A vagyontárgyakat elsősorban mint a fenti cél eszközeit becsüli. [...] **Az emberi gazdaság általában beágyazódik az emberi társadalom viszonyaiba.** Az átváltás ebből az állapotból egy olyan társadalomba, amely épp ellenkezőleg, elmerül a gazdasági rendszerben, teljesen új fejlemény volt” (Polányi, 130—131.).

Az a társadalom, amelyhez képest “új fejlemény” a gazdasági rendszert fő determinálójaként értelmező modern kultúra, az az archaikus társadalom, amely Európa ezen régiójában a múlt század végéig szinte változatlanul fennmaradt, és amely mind a mai napig kultúránknak erős archaikus színt kölcsönöz.

E kultúra intézményei sajátos módon nem a modernitás által meghatározott logika szerint szerveződtek. A munka ajándékcseréje, a hosszú távon megtérülő “befektetések” inkább hasonlítanak áldozat és kegyelem statikus viszonyára, mint a rövid lejáratú hitelek és kamatlábak logikájára. Ez nem azt jelenti, hogy az archaikus kultúra irracionális viszonyokon alapul, csak azt, hogy más az arány a tudatos racionalitás és az emotív-ösztönös viszonyulások között.

Jól szemlélteti ezt a kaláka példája: a közösen végzett munkában résztvevők nem mérik pontosan a gazdának “ajándékba adott” munkát, de részvételükkel lekötetik, s ő majd szintén részt vesz mások kalákájában. Az ilyenfajta érdekösszefonódások érthetetlenek a viszonyok (legalább látszólagos) tisztaságára építő modern társadalom szempontjából.

“A kaláka egyben kollektív szertartás és ünnep is, melynek során a csoport szolidaritása nyilvános és ünnepélyes megerősítést kap. Ritusainak egyik legfontosabb összetevője a közös ének és zenélés” (Hajdú, 113).

A szolidaritás ilyen megerősítése a modernitásra nem jellemző, ott az intézményekhez való polgári lojalitás tartja fenn a társadalmi struktúrát. Ez nagyobb tudatosságot követel, viszont az interperszonális kapcsolatok gyengülését vonja maga után.

A blattolás esetében ez a két kultúra találkozik: a vasútépítés nemcsak a műszaki felépítményt hozta létre, hanem a vele járó intézményes struktúrát is. Ez az idegen környezetbe való intézménytelepítés a múlt század közepén része annak a folyamatnak, amelyet polgárosodásnak szoktunk nevezni, és amelynek akár fokmérője is lehet a vasút (mint intézmény) zavarmentes, illetve rendellenes működése.

Ha arra összpontosítjuk figyelmünket, **hogyan zajlik mindennapjainkban egy utazás, talán többet megtudhatunk kultúránknak azokról a mechanizmusairól, amelyek interperszonális és személy—intézmény közötti kapcsolatainkat szervezik.**

3. A BLATTOLÁSI HELYZET

A blattolást interperszonális szituációként kívánom leírni, ezért első lépésként szükséges rögzíteni a helyzet összetevőit: a célt, a helyszínt, a résztvevő személyeket, valamint a folyamat mozzanatait.

A cél — talán nem kell különösebben részletezni — vonaton való utazás minél olcsóbban. A blattolás ebből a szempontból rokon néhány más utazási technikával — például az utas csak félútig vesz jegyet, mert addig a kalauz már ellenőrzi, és azután már úgysem emlékezik vissza a célállomásra, vagy fölszállás után nyomban alvást színel, mintha már régóta utazna a vonaton —, de ugyanakkor különbözik is ezektől elsősorban közösségi jellegében és abban, hogy a kalauz tudtával és közreműködésével történik.¹

A helyszín, amint az a tevékenység jellegéből következik, a vonatszerelvény, illetve az állomás. Az állomáson kezdődik a csoport szerveződése, a vonaton zajlik a tulajdonképpeni cselekmény.

A résztvevők közül kettőt már említettem: az első egy utazócsoport, illetve annak képviselője — a kalauz pedig a második.

Figyelembe kell még venni az utasok másik csoportját, akik jeggyel utaznak: ők nem pusztán statisztái a helyzetnek, jelenlétük fontos befolyásoló tényező. További — néha kevésbé passzív — szereplő a "szupra", azaz állami ellenőr. Ő ugyan nem állandó résztvevője a helyzetnek, de várható megjelenése olyan fenyegetés, amely szerepet játszik a cselekménymozzanatok alakításában.

Az esemény három szakaszra osztható: megszerveződés, működés, felbomlás.

Az első szakasz a csoportszerveződéssel kezdődik még a vonat érkezése előtt az állomáson, bár egyetemi hallgatók vagy közösen kiránduló fiatalok esetében néhányan előzőleg már megegyezhetnek, és az így kialakult maghoz társulnak az állomáson újabb személyek. A csoportszervezés alapja az esetleges blattostárs felismerése, illetve a közös úticél vagy irány. Egymás felismerésében fontos szerepe van a nem verbális jelzéseknek: az állomás kijáratánál való ácsorgás, csoportosulás, tekintetek, gesztusok, üdvözlések.

A vonat érkezése után a csoport fölszáll² jegyvétel nélkül, és a lehetőségekhez mérten kompaktan helyet foglal (itt fontosak a fülkék). Indulás után egy önkéntes vagy a többiek által kiválasztott személy (blatfőnök) összegyűjti az utazásra szánt pénzüsszeget. Ezt általában a jegy árának és a csoport létszámának függvényében közösen határozzák meg.

Jegyellenőrzéskor a blatfőnök közli a kalauzzal a csoport létszámát, úticélját és az összeg nagyságát. Ha elfogadja az ajánlatot, és elveszi a pénzt, az ügy elintézettnek tekinthető. Ha nem, akkor következik a rábeszélés. Ilyenkor a kalauz vagy kevéslí a pénzt — bár ezt néha nyíltan meg is mondja —, vagy pedig a szupra megjelenésétől tart. A blatfőnök úgy oldhatja meg a helyzetet, hogy megígéri, ha jön a szupra, azt mondja, az előző állomáson szálltak fel, a kalauz még nem ellenőrizte a jegyüket, ezért nem büntette meg őket. Ebben az esetben a kalauz csak a célállomás közvetlen közelében veszi el a pénzt, hogy addig "tisztá" maradjon.

Az utazás végeztével a csoport szétszéled, mivel tagjait többnyire csak annak gyakorlati megvalósítása tartotta össze.³ Az utazás időtartama alatt azonban az alkalmi utastársak egymáshoz és a kalauzhoz igazodnak, sőt a kalauz is igazodik hozzájuk, így cselekedeteik egymástól függenek, egymásra vannak utalva. A helyzet megkövetelte normák egymásra ható szerepek formájában jutnak érvényre.

A szerepelemzéshez Goffman szerepfogalmát alkalmazom.

4. A SZEREPEK: A KALAUZ SZEREPE(I), A BLATTFŐNÖK ÉS A BLATTOSOK

Az első a kalauz szerepe. Kulcsfunkciót⁴ tölt be az esemény lebonyolódásában.

A blattos szerepet sokszor alakítottam, de ahhoz, hogy törvényszerűségeit megfogalmazhassam, bizonyos fokú distanciálódás szükséges. Ebben segít a kalauzszerep vizsgálata. Mindkét szerepet a rendszeren belül ismertem meg, csak később alakult ki a róluk való reflexió igénye; most ennek eredményeit próbálom rendszerezni.

A kalauzszerep intézményesen rögzített: vasúti alkalmazott, aki utazás közben a jegyeket ellenőrzi, és minden állomáson a síphanggal jelzi a mozdonyvezetőnek, hogy indulhat. Ez a szerep több alszektorra bontható le. Ilyen például a kalauz—mozdonyvezető viszony. Önálló szektorként különíthető el az állami ellenőr—kalauz vagy az utas—kalauz kapcsolat is.

Az utóbbi szerep része a jegy nélküli utasokkal szemben tanúsított magatartás. Az intézményes szabályrendszer erre vonatkozólag rögzít bizonyos előírásokat: pénzbírságot kell kiróni, vagy, ha ezt valamilyen okból nem lehetséges behajtani, az utazás megszakítására kell kényszeríteni őket. Ezen rendelkezések az utazások előírászerű lefolyását hivatottak szolgálni.

Ennek ellenében működik a **blattos funkció**, azaz — az intézményes rendszer szempontjából — diszfunkció. Habár látszólag a vasúti rendszer ellenében jön létre, a kalauz blattos viselkedése mégsem tör annak lerombolására, mert csak azok által feltételezve, mintegy velük párhuzamosan (“alattuk”) működhet.

Ez a **kettősség jellemző vonása a helyzetnek: intézményes keretben — de vele nem nyílt konfliktusban — él(ődik) a nem formális viselkedés egy olyan változata, amely a keret működéséből hasznot húz, ezért nem is érdeke annak számottevő károsítása.** A “legmegrögzöttebb” blattosok sem akarják megszüntetni a menetrendszerű vonatjáratokat.

Az interakció több más olyan alkalmi kisközösségre is hasonlít, amely valamilyen rövid távú gyakorlati haszon elérését tűzi célul, de ezek néha beilleszkednek az általuk igénybe vett intézmény struktúrájába.⁵

Ami a **szerep alakítását** illeti: a kalauz az interakció egyetlen résztvevője, aki rendszeresen alakítja szerepét. Vannak ugyan megrögzött blattosok, de ők sem utaznak mindennap, míg a kalauz naponta találkozik blattosokkal.

A kalauz rendszeresen alakítja szerepét, de inkább nyugalmasan, mintsem elkötelezetten: léte nem ettől függ (hacsak negatívum nem, azaz: ha megbüntetik érte), következményeit igyekszik elhárítani, egészében nem kötelezi el magát további hasonló módon való cselekvésre, de mindig kész rá. Így alakul ki az az állapot, hogy a blattolni szándékozók úgy szállnak föl a vonatra, hogy bíznak a sikerben, és talán a kalauz is előre számításba veszi “gazdasági mérlegénél” a pluszjövedelmet.

Ez a **másik fontos jellemzője az interakciónak: nem kíván elkötelezett alakítást, így felelősségvállalást sem.** Megkerüli az elkötelezett alakításokra jellemző áldozatok meghozatalát.

A kalauzszerephez tartozó magatartás a “blattosok védelme is”. Lehetőleg egy helyre “tereli”, esetleg le is ülteti őket — ezzel a többi utas előtt a rendcsináló intézményes szerepét alakítja. Ez egyszersmind önvédelem: elkerülni a feltűnést, nehogy a figyelem az ő szerepére terelődjék. Ebben az álcázó műveletben a blattfőnöknek is funkciója van: a rábeszélés során igyekszik diszkrét lenni, ügyel arra, hogy a többi utas nyilvánossága előtt a kalauzt ne hozza kényelmetlen helyzetbe. Olykor a kalauz mégis eljuttatja a büntetés gesztusát: letép néhány pótgjegyet, de azok ára az előírt összegnek csupán töredéke, az összegyűjtött összeg fennmaradó részét meg zsebre teszi. Ennek a stratégiának a blattosok is tudatában vannak, ezért ők is játsszák a sorsát belenyugvással viselő megbüntetett szerepét, eszükbe sem jut tiltakozni.

Itt válik láthatóvá az interakció mechanizmusának működése: a résztvevők szorosan együttműködnek, és bizonyos identitással⁶ rendelkező csoporttá válva meghatározzák magukat a környezetükkel szemben.

Figyelmet érdemel a blattosok nyelvhasználata, amely csoportnyelvként működik, és amelynek szókincse sokat elárul az eseményhez való viszonyulásról. A kifejezések jórészt román eredetűek, magyar megfelelőjük legtöbbször tükörfordítás (mint például: blat negru — fekete blatt).

A jegy nélküli utazásnak specifikus román megnevezése: "Să mergem cu nașul". Kifejezi az utasok és a kalauz cinkosi viszonyát; nyelvi szinten ezt érzékelteti a műrokonsági kategória ("a keresztpával megyünk"). Ez a kifejezés a magyar nyelvben nem honosodott meg, valószínűleg a rokonsági terminus nem pontos megfelelése miatt.

A csoporton belüli nyelvhasználat az önmeghatározás eszköze, a jeggyel utazóktól való elkülönülés formája. Magyarul: "Ők a burzsujok, mi a blattosok." A román kifejezések eltérők: a nem blattolók neve "fraier", a blattolóké "descurcăreț". E román fogalmaknak nincs pontos magyar megfelelőjük. "Fraier" az, akivel mindig kitolnak, sajnálatot, megvetést, érdemel (közel áll hozzá a magyar "balek", "pali"), ezzel szemben "descurcăreț" az, aki mindig feltalálja magát, pozitív hős, mert "a jég hátán is megél!" (a magyar "dörzsölt").

A kalauz szerepe megkívánja a pontos helyzetfelismerést: a blattosokkal másként viselkedik, mint az "egyszerű" jegy nélküli utasokkal, akikkel szemben törvényesen jár el. Ilyenkor maga a kalauz is kezdeményezhet a blattolással analóg helyzetet: beéri a bírság egy részének kifizetésével, ha nem kell nyugtát adnia róla. Ebben az esetben viszont az utas kell hogy felismerje az interakció lehetőségét, ami előzetes tudást feltételez, mivel az ajánlat általában nem hangzik el explicit módon.⁷ Az említett eset nem tartozik a blattolás körébe, mivel az utas nem a blattolás szándékával szállt vonatra, csak valami folytán nem tudott jegyet váltani.

A fenti helyzetben érvényesül egy olyan mozzanat, amely a blattolásnál is jelen van, viszont, mivel ott nem a kalauz kezdeményez, nem ennyire hangsúlyos: **tettét a kalauz igyekszik úgy feltüntetni, mint ami "jólelkűségét" és "megértését" bizonyítja. Így ez a morális gesztus álarcát ölti. Néha még a kalauz is elhiszi, hogy fő indítéka ez.**

Ez azért fontos, mert az intézményes szerep nem ad teret a kalauz szerepét betöltő személyiségnek a morális szinten történő megnyilvánulásokra. A szerep jellegénél fogva inkább felvigyázó-megtörő, mintsem jótékony-segítő, így inkább szigorú, hajlíthatatlan, szerephez kötött ént követel. Az egyének többsége nem hajlandó ebbe a felajánlott énképe feltétel nélkül beleolvadni. (Aki viszont vállalja a szerepet, annak személyiség-tényezőjévé válhat.)

5. AZ EGYEZSÉG

Bár a blattolás általánosan bevett utazási szokás, amelynek szabályairól mind a kalauznak, mind a blattosoknak pontos tudása van, mégis sor kerül legtöbbször egy olyan jellegű párbeszédre, amely **egyezkedésnek** nevezhető. Ennek során jön létre az az egyezés, amely rögzíti a blattolás tulajdonképpeni feltételeit (távolság, pénzösszeg). A már meglévő konvencionális szabályrendszer mellett ez alkotja a blattolás "lány" részét.

Az egyezkedés a blattfőnök és a kalauz között zajlik. Rejtett témája általában a pénzösszeg, bár van rá eset, hogy a kalauz részéről erőfitogtatás, hatalmi játék. Éppen azért, mert a felek nem játszanak nyílt kártyákkal, kijelentéseik manipulatívak, a párbeszéd játszmának nevezhető. (A játszma fogalmát Eric Berne tranzakcióanalízis-elmélete alapján használom.)

Ez a játszma mindig kétszemélyes⁸, a blattos csoport csak "érvként" van jelen, az egyezés mindig a kalauz és a blattfőnök közt jön létre. De mivel hatása az egész csoportot érinti, ezért nagyon fontos a "jó főnök" választása.

A játszma az erőviszonyok tisztázásával indul: a kalauz már a blattosokkal való találkozáskor igyekszik tudomásukra hozni, hogy "ki itt az úr". Ez a jelenet lerövidíthető, ha a blattfőnök első lépésként behódoló gesztust tesz. Nem szerencsés megoldás a felelősségelhárítás, például azzal a hazugsággal, hogy nem volt idő jegyet venni, mert erre könnyen lehet az a válasz: a vonaton is lehet jegyet venni (csak sokkal drágább). Az ebbe az irányba haladó "nincsen annyi pénzem" — "jegyzőkönyvet írok"-jellegű huzavona ritkán vezet célhoz. Fennáll a veszélye, hogy rendőrt hív a kalauz, mert úgy érzi, nem kapta meg az őt megillető tiszteletet. E fázisban már alig kerülhető el a ráfizetés: vagy a pótjegyet kell

megvenni, vagy a rendőr igazoltatás céljából elkéri a személyazonosságát⁹, és átadja a kalauznak, aki ütközésként játssza ki: hazaküldött büntetéssel fenyeget, amelynek összege a vonaton fizetettnek többszöröse. A helyzet legyenyhébb megoldásához is emelni kell a blattpénzt: a kalauz osztozik a rendőrrel.

Sokkal zökkenőmentesebb a játszma másik változata: a hatalmi összeütközés elkerülése. Ha már a blattfőnök elmulasztotta a behódolás kezdő gesztusát, nem fokozza a feszültséget azzal, hogy átlátszó hazugsággal vagy "társadalmi igazságtalansággal" érvel, hanem azt játssza: zokszó nélkül vállalja a büntetést. Kijelenti: fizetnek, csak gyűjtsék valahogy össze a pénzt. Ilyenkor a kalauz "majd visszajön", és ez már egyezségnek tekinthető. Ha egy, esetleg két pótgjegy ára összegyűl egy 6—10 létszámú csoporttól, a kalauz elégedett. Jegyet ugyan nem ad, de a blattosok nyugodtan utazhatnak céljukig.

Az a változat, amikor már az állomáson szólnak a kalauznak az ún. "önben biztunk" játszma, melynek során a kalauz, ha belement, nem rendelkezik kizárólagos hatalommal.

Bonyolultabb eset, ha csak lányok blattolnak. A kalauz hatalmi helyzetével visszaélve felárat szab; puszikat vagy egyéb "természeti ellenszolgáltatásokat" kér. Ilyenkor, ha megijednek a lányok, ő tovább fokozza igényeit, ám ha némi szabadszájúsággal (nem trágársággal) vagy kacérsággal találkozik, tökéletesen kielégül.

A játszma lényegéből következik, hogy rejtett tranzakció. A felszínen zajló párbeszéd mögött egy másik viszony húzódik, ami nem másodlagos, hanem éppen lényege a tárgyalásnak. A látszólag racionális érvelés mögött hatalmi viszony búvik meg. Ezért is nincsenek "állandó érvek". Minden megnyilvánulás az interakcióhoz kötődik, ezen belül hordoz jelentésértéket.

Például a "nincs annyi pénzem, diák vagyok" típusú mondat jelenthet kihívást: a helyzetért a társadalom, a vasút — implicite a kalauz — a felelős. E racionális láncolat mögött a kalauz erkölcsi és hatalmi magasabbrendűség-kinyilvánítást érezhet. Ugyanaz a mondat lehet a kalauz megértésére apelláló érv.

Az elemi lelkiállapotok (Berne ezeket Gyermekek-, Szülő-, illetve Felnőtt szerepek nevezi)¹⁰ mellett a személyiségeknek működnek bizonyos más szerepösszetevői is. A kalauz felléphet házigazdaként — vendégeivel szívélyes, a betolakodókkal megtorló —, a blattos diákként — tanárával, ha nem is ért egyet vele, nem száll szembe. Ezek a szerepek segíthetik, de akadályozhatják is a tárgyalást, attól függően, hogy milyen magatartást kérnek alakítójuktól.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A technikai fejlődés új fizikai és gazdasági környezetet hozott létre, más logikájú társadalmi struktúrával együtt. A polgári lojalitásra építő modern intézmény (példámban a vasút) félarchaikus (premodern) környezetbe került. Ez a környezet főleg interperszonális kapcsolatokra és lekötelezettségekre alapozó társadalmi-kulturális teret jelent.

A személytelen, formális viszonyokhoz ebben a kultúrában a hatalmi pozíció asszociálódik, ezért az emberek igyekeznek kibújni az ilyen kapcsolatokból. Ez a kényszerűségérzés jellemzi mindkét felet, és a formális viszonyt hatalomnak alávetett, illetve hatalmi pozícióban levőként élik meg.

Az ilyen típusú viszonyokat a felek — ha van rá mód — emotív viszonyulással oldják fel, ebből ered a modern logika számára értelmezhetetlen — a formális kapcsolatokat kísérő — nagyfokú affektivitás.

Az alkalmi együttműködések esetében több személy kerül egyidőben ilyen formálisan alávetett helyzetbe, ez az affektivitásközösség a kooperáció fontos — de nem egyetlen — szervező ereje. A helyzetet szándékosan hozzák létre, ismerve azt a kulturális stratégiát, amelynek segítségével feloldható. Az együttműködés során nemcsak a személyközi

kapcsolatoknak bonyolult hálózata aktivizálódik, de az a viszony is, amely megteremti a mindennapi életvilágok és a formális szféra kapcsolatát.

JEGYZETEK:

1. Lehetséges a kettő kombinálása is: ha a kalauz mégis "felébreszti", még mindig lehet pénzt adni neki. Ehhez hasonló egyéni blattolás a nemzetközi jeggyel rendelkező utas számára, hogy ellenőrzéskor "ráveszi" a kalauzt, ne írja rá a jegyre az utazást, így annak érvényességi idején belül (két hónap) használhatja még egyszer (vagy többször).
2. Létezik olyan stratégia is, amely szerint a "meglepetések elkerülése végett" a kalauznak már felszállás előtt szólnak a csoport létéről és szándékáról, bár ez nem általánosan bevett gyakorlat.
3. Vannak kivételek, amikor egy kisebb társaság rendszeresen együtt blattol, de ezeket a csoportokat általában nem elsősorban a blattolás tartja össze, az csak egyike a közösen végzett tevékenységeiknek.
4. A funkció goffmani értelmezése: mi a jelentősége a szerepnek a rendszer egésze fenntartásában vagy lerombolásában. Eszerint megkülönböztethető eufunkció, illetve diszfunkció.
5. Például a sorban állók csoportja éppen a rendet igyekszik fenntartani az előretolakodókkal és kívülállókkal szemben az adásvételi művelet zavartalanabb lebonyolítása érdekében.
6. Ez az identitás leginkább az egymásra utalt üzlettársak latens összetartozás-érzésére hasonlít: csak az alku lebonyolításakor válik aktívvá, ezért nem befolyásolja döntően a személyiséget.
7. Így egy idegen, aki nem részese ennek a kultúrának, nem veszi a jelzéseket: ilyen jelzés például az, ha azt mondja a kalauz, hogy később visszajön — ez általában arra szolgál, hogy az utasnak legyen ideje előkészíteni a kalauznak szánt (és általa elvárt) pénzt.
8. Ennek prototípusa a magányos blattos esete, amikor csak a "maga nevében" beszél az utas. Az ilyen abszolút kétszemélyes játszmák közt található érdekes példák a zavarmentes párviadalokra: a blattost nem segíti, de nem is terheli felelősséggel a csoport, a kalauz sem érzi a helyzetet kényszerítő erejétnek a "nagy tét" miatt. Ilyen esetben bontakozhat ki a személyiségek és a szerepek szabad vetélkedése.
9. Az igazolvány-odaadás lehet a behódolás gesztusa is, bár ilyenkor általában nem a személyazonosságát, hanem az egyetemista igazolványt adják a kalauz kezébe, kettős meggondolással: nincsen benne a szülők címe, és alátámasztást nyer az első kijelentés (egyetemista vagyok), hangsúlyozva a blattos őszinteségét. Ez ad hitelt későbbi kijelentéseinek, magatartásának is.
10. A blattolás egy "szöveget bezáró" játszma. A társadalmi szinten zajló Felőtt—Felőtt interakció lélektani szinten egy Szülő—Gyermek viszony.

BIBLIOGRÁFIA:

- Hajdú Farkas-Zoltán: A csíki kaláka. Csíkszereda, 1993. Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Magvető. Bp., 1979. Goffman, Erving: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat. Bp., 1981. Berne, Eric: Emberi játszmák. Gondolat. Bp., 1987. Polányi Károly: Elavult piaci gondolkodásunk. In: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat. Bp., 1976.